

**HUQUQ MANBALARI VA ULARNING HUQUQIY TIZIMDAGI O‘RNI:
NAZARIYA HAMDA AMALIYOT UYG‘UNLIGI**

*Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti
Yurisprudensiya yo‘nalishi 1-bosqich talabasi*

Allayorov Doston Sherali o‘g‘li

+998933339773.

Dostonallayorov605@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada huquq manbalari tushunchasi, ularning turlari va huquqiy tizimdagi o‘rni nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy huquqiy tizimda huquq manbalari davlat boshqaruvi, jamiyatdagi huquqiy munosabatlarni tartibga solish va huquqiy madaniyatni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada huquq manbalarining klassik va zamonaviy turlari, ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda amaliyotda qo‘llanish mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: huquq manbalari, normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy tizim, qonunchilik, huquqiy norma, sud precedenti, huquqiy odat, xalqaro huquq, huquqiy madaniyat, huquq nazariyasi.

Abstract: This article analyzes the concept of sources of law, their types, and their role in the legal system from both theoretical and practical perspectives. In the modern legal system, sources of law play a crucial role in regulating social relations, ensuring governance, and developing legal culture. The paper examines classical and modern types of legal sources, their interrelation, and mechanisms of their practical application.

Keywords: sources of law, regulatory legal acts, legal system, legislation, legal norm, judicial precedent, legal custom, international law, legal culture, legal theory

KIRISH

Zamonaviy huquqiy davlat qurish jarayonida huquq manbalari tizimini chuqur o‘rganish va uni takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Huquq manbalari jamiyatdagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy vosita bo‘lib, ular orqali davlat siyosati, ijtimoiy adolat va qonun ustuvorligi ta‘minlanadi. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda huquq manbalarining roli yanada ortib, ularning mazmuni va shakli ham o‘zgarib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasida huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish yo‘lida huquq manbalarining ahamiyati alohida e‘tirof etilgan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi huquqiy tizimning asosiy manbai sifatida jamiyatdagi barcha huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi eng oliy huquqiy hujjat hisoblanadi. Unda inson huquqlari, erkinliklari va majburiyatlari, davlat organlarining vakolatlari hamda

jamiyatning asosiy huquqiy prinsiplari belgilab berilgan. Shuningdek, “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonun huquq manbalari tizimini tartibga solishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu qonunda normativ-huquqiy hujjatlarning turlari, ularning ierarxiyasi, qabul qilinish tartibi va amal qilish mexanizmlari aniq belgilangan. Bu esa huquqiy tizimning barqarorligi va izchilligini ta‘minlashga xizmat qiladi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining huquqiy tizimni isloh qilishga qaratilgan farmon va qarorlari huquq manbalarining sifatini oshirish, ularning samaradorligini ta‘minlash hamda xalqaro standartlarga moslashtirishga qaratilgan. Bu jarayonda qonunchilikni liberallashtirish, sud-huquq tizimini takomillashtirish va fuqarolarning huquqiy himoyasini kuchaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda huquq manbalari tizimi nafaqat normativ-huquqiy hujjatlar bilan, balki sud precedenti, huquqiy odatlar va xalqaro huquq normalari bilan ham boyitilgan. Bu esa huquqiy tizimning moslashuvchanligini oshiradi va turli ijtimoiy munosabatlarni samarali tartibga solish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, huquq manbalari va ularning huquqiy tizimdagi o‘rnini nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Mazkur maqolada huquq manbalarining mohiyati, ularning turlari va zamonaviy huquqiy tizimdagi o‘rni keng yoritiladi.¹

Huquq manbalari tushunchasi huquq nazariyasining eng muhim kategoriyalaridan biri bo‘lib, u jamiyatdagi huquqiy normalarning shakllanishi, ifodalanishi va amal qilish shakllarini anglatadi. Huquq manbalari orqali huquqiy normalar rasmiy tus oladi va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vositasiga aylanadi. Shu bois huquq manbalarini faqatgina hujjatlar yig‘indisi sifatida emas, balki huquqiy tizimning funksional mexanizmi sifatida talqin etish zarur. Nazariy jihatdan huquq manbalari moddiy va formal manbalarga ajratiladi. Moddiy manbalar jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy rivojlanish darajasini aks ettirsa, formal manbalar esa huquq normalarining tashqi ifoda shakllari sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy huquqiy tizimlarda huquq manbalarining asosiy turi sifatida normativ-huquqiy hujjatlar e‘tirof etiladi. Ular davlat tomonidan qabul qilinib, umummajburiy xususiyatga ega bo‘lgan huquq normalarini o‘z ichiga oladi. Normativ-huquqiy hujjatlar tizimi o‘zining ierarxik tuzilishi bilan ajralib turadi, bunda Konstitutsiya oliy huquqiy kuchga ega bo‘lib, barcha boshqa hujjatlar unga muvofiq bo‘lishi shart. Qonunlar, farmonlar, qarorlar va boshqa normativ hujjatlar esa ushbu tizimning quyi pog‘onalarini tashkil etadi. Bu ierarxiya huquqiy tartibotning izchilligini, qonun ustuvorligini va huquqiy tizimning barqarorligini ta‘minlaydi.

Huquq manbalarining yana bir muhim turi — bu huquqiy odatdir. Huquqiy odatlar tarixan shakllangan bo‘lib, uzoq vaqt davomida qo‘llanilishi natijasida jamiyat

¹ O‘zbekiston Respublikasi “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonuni.

tomonidan tan olingan va davlat tomonidan tasdiqlangan qoidalarni o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, qadimiy jamiyatlarda va an’anaviy huquq tizimlarida huquqiy odatlar asosiy tartibga soluvchi vosita sifatida xizmat qilgan. Zamonaviy huquqiy tizimlarda ularning roli nisbatan kamaygan bo‘lsa-da, ayrim sohalarda, xususan, fuqarolik huquqida va xalqaro savdo munosabatlarida huquqiy odatlar muhim ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. Sud presedenti ham huquq manbalarining muhim shakllaridan biri hisoblanadi. Bu, ayniqsa, anglo-sakson huquq tizimiga mansub davlatlarda keng qo‘llaniladi. Sud precedenti deganda sud tomonidan qabul qilingan qarorlarning keyingi o‘xshash holatlarda majburiy qo‘llanilishi tushuniladi. Ushbu tizim huquqiy munosabatlarni tartibga solishda moslashuvchanlikni ta’minlaydi va yangi ijtimoiy vaziyatlarga tezkor javob berish imkonini yaratadi.² Garchi kontinental huquq tizimida sud precedenti asosiy manba sifatida e’tirof etilmasa-da, amaliyotda sud qarorlari huquqni qo‘llashda muhim yo‘naltiruvchi rol o‘ynaydi. Xalqaro huquq normalari ham zamonaviy huquq manbalari tizimida muhim o‘rin tutadi. Globallashuv jarayonlari natijasida davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik kuchayib borayotgan bir sharoitda xalqaro shartnomalar, konvensiyalar va deklaratsiyalar milliy huquq tizimlariga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, inson huquqlari, savdo, ekologiya va boshqa global masalalarda xalqaro huquq normalari milliy qonunchilikni takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Bu esa huquq manbalarining integratsiyalashuvi va o‘zaro uyg‘unlashuvini ta’minlaydi. Huquq manbalarining huquqiy tizimdagi o‘rni ularning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi samaradorligi bilan belgilanadi. Ular orqali davlat o‘z siyosatini amalga oshiradi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qiladi hamda ijtimoiy tartibni ta’minlaydi. Shu bilan birga, huquq manbalari jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Fuqarolar huquqiy normalarni bilish va ularga rioya qilish orqali jamiyatdagi barqarorlikni ta’minlashga hissa qo‘shadi. Zamonaviy sharoitda huquq manbalari tizimi doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. Raqamlashtirish jarayonlari, elektron hukumat tizimlarining joriy etilishi va huquqiy axborot tizimlarining rivojlanishi huquq manbalarining yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Masalan, elektron normativ-huquqiy hujjatlar, onlayn huquqiy ma’lumotlar bazalari va raqamli platformalar huquqiy axborotga kirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bu esa huquqiy tizimning ochiqligi va shaffofligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, huquq manbalarining samarali amal qilishi ularning sifatiga, aniqligiga va tizimlilikiga bog‘liqdir. Agar huquqiy normalar aniq va tushunarli bo‘lmasa, ularni qo‘llashda muammolar yuzaga keladi. Shu sababli qonunchilikni takomillashtirish, huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish va ularning o‘zaro mosligini ta’minlash muhim vazifa hisoblanadi. Bu esa huquqiy tizimning

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sud-huquq tizimini isloh qilishga oid farmon va qarorlari.

samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Huquq manbalari huquqiy tizimning asosiy elementi bo‘lib, ular orqali jamiyatdagi barcha huquqiy munosabatlar tartibga solinadi. Ularning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va amaliyotda samarali qo‘llash huquqiy davlatni rivojlantirish, qonun ustuvorligini ta‘minlash va fuqarolik jamiyatini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Huquq manbalari tizimining yanada chuqurroq tahlili shuni ko‘rsatadiki, u nafaqat huquqiy normalarni ifodalash vositasi, balki jamiyat rivojlanishining dinamik ko‘zgusi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Jamiyatdagi iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy o‘zgarishlar bevosita huquq manbalarining mazmuni va shakliga ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli huquq manbalari statik hodisa emas, balki doimiy ravishda rivojlanib boruvchi, yangilanib turuvchi tizim sifatida qaraladi. Ayniqsa, zamonaviy globallashuv sharoitida huquq manbalarining transformatsiyasi tezlashib, ularning yangi shakllari va qo‘llanilish mexanizmlari yuzaga kelmoqda.³ Huquq manbalari tizimining samarali faoliyat yuritishi ularning o‘zaro uyg‘unligi va muvofiqligiga bog‘liqdir. Agar huquq manbalari o‘rtasida qarama-qarshiliklar yoki kolliziyalar yuzaga kelsa, bu huquqni qo‘llash jarayonida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shu bois zamonaviy huquqiy tizimlarda normativ-huquqiy hujjatlarni kodifikatsiya qilish, tizimlashtirish va harmonizatsiya qilish muhim vazifa sifatida qaraladi. Bu jarayon huquqiy normalarning izchil va barqaror qo‘llanilishini ta‘minlaydi hamda huquqiy aniqlik va ishonchlilikni oshiradi. Bundan tashqari, huquq manbalari tizimida huquqiy doktrina ham muhim o‘rin tutadi. Huquqiy doktrina olimlar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy qarashlar, ilmiy konsepsiyalar va tahlillar majmui bo‘lib, u huquqni rivojlantirish va talqin etishda muhim rol o‘ynaydi. Garchi u ko‘p hollarda rasmiy huquq manbasi sifatida e‘tirof etilmasa-da, amaliyotda qonunchilikni takomillashtirish, sud qarorlarini asoslash va huquqiy siyosatni shakllantirishda katta ta‘sir kuchiga ega. Shu jihatdan qaraganda, huquqiy doktrina nazariya va amaliyot o‘rtasidagi muhim ko‘prik vazifasini bajaradi. Zamonaviy huquqiy tizimlarda sud amaliyotining roli ham tobora ortib bormoqda. Sud organlari tomonidan chiqarilayotgan qarorlar nafaqat konkret nizolarni hal etadi, balki huquq normalarining mazmunini aniqlashtiradi va ularning qo‘llanishiga yo‘naltiruvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, konstitutsiyaviy sudlar faoliyati huquq manbalari tizimida alohida o‘rin egallaydi, chunki ular normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini ta‘minlaydi va huquqiy tizimning yaxlitligini saqlaydi. Huquq manbalari tizimining rivojlanishida raqamli texnologiyalarning ta‘siri ham sezilarli darajada ortib bormoqda. Elektron qonunchilik bazalari, onlayn sud tizimlari va raqamli huquqiy platformalar huquqiy axborotga tezkor va keng qamrovli kirishni ta‘minlamoqda. Bu esa fuqarolarning huquqiy ongini oshirish, huquqiy madaniyatni rivojlantirish va huquqni qo‘llash samaradorligini

³ Mirziyoyev Sh. M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*

yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli huquq (digital law) kabi yangi yo‘nalishlarning paydo bo‘lishi huquq manbalari tizimining yanada kengayishiga olib kelmoqda. Shu o‘rinda, huquq manbalarining sifatini oshirish masalasi ham alohida e‘tibor talab etadi. Huquqiy hujjatlar aniq, lo‘nda va tushunarli bo‘lishi, ijtimoiy ehtiyojlarga mos kelishi hamda amaliyotda samarali qo‘llanilishi zarur. Aks holda, huquqiy normalar o‘z vazifasini to‘liq bajara olmaydi. Shu sababli qonunchilikni ishlab chiqishda ilmiy yondashuv, xalqaro tajribani o‘rganish va jamoatchilik fikrini inobatga olish muhim ahamiyatga ega.⁴ Natijada, huquq manbalari tizimi nazariya va amaliyotning uzviy uyg‘unligida rivojlanadigan murakkab va ko‘p qirrali tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Uning samarali faoliyat yuritishi huquqiy davlat qurish, qonun ustuvorligini ta‘minlash va fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois huquq manbalarini chuqur o‘rganish, ularni takomillashtirish va zamonaviy talablarga moslashtirish huquqshunoslik fanining dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

XULOSA

Huquq manbalari va ularning huquqiy tizimdagi o‘rni masalasini nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, huquq manbalari jamiyatdagi barcha huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy mexanizm sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ular orqali huquqiy normalar shakllanadi, rasmiy tus oladi va amaliyotda qo‘llaniladi. Ayniqsa, normativ-huquqiy hujjatlar tizimi huquq manbalarining markaziy elementi sifatida huquqiy tartibotni ta‘minlashda asosiy rol ni bajaradi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, huquq manbalari tizimi faqatgina huquqiy hujjatlar majmui emas, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, siyosiy barqarorligi va madaniy darajasini aks ettiruvchi murakkab tizimdir. Huquqiy odatlar, sud precedenti, xalqaro huquq normalari va huquqiy doktrina kabi manbalar huquqiy tizimning moslashuvchanligini oshiradi hamda yangi ijtimoiy munosabatlarni samarali tartibga solish imkonini beradi. Shuningdek, zamonaviy sharoitda huquq manbalari tizimi raqamlashtirish jarayonlari ta‘sirida yanada takomillashib bormoqda. Elektron huquqiy axborot tizimlari, onlayn qonunchilik bazalari va sud amaliyotining ochiqligi huquqiy tizimning shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu esa fuqarolarning huquqiy ongini va huquqiy madaniyatini yuksaltirishda muhim omil hisoblanadi. Biroq huquq manbalarining samaradorligi ularning sifatiga, aniqligiga va tizimlilikiga bevosita bog‘liqdir. Shu sababli qonunchilikni takomillashtirish, huquqiy hujjatlar o‘rtasidagi kolliziyalarni bartaraf etish, ularni kodifikatsiya va harmonizatsiya qilish dolzarb

⁴ John Austin. *The Province of Jurisprudence Determined*.

vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Bu jarayon huquqiy tizimning barqarorligi va izchilligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Huquq manbalari nazariya va amaliyotning uzviy uyg‘unligida rivojlanadigan tizim bo‘lib, u huquqiy davlat qurish, qonun ustuvorligini ta‘minlash va fuqarolik jamiyatini mustahkamlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois mazkur yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish va amaliy takliflarni ishlab chiqish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Foydalangan manbalar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sud-huquq tizimini isloh qilishga oid farmon va qarorlari.
4. Karimov I. A. *O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li*.
5. Mirziyoyev Sh. M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*.
6. Hans Kelsen. *Pure Theory of Law*.
7. H. L. A. Hart. *The Concept of Law*.
8. Ronald Dworkin. *Taking Rights Seriously*.
9. John Austin. *The Province of Jurisprudence Determined*.